

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНОК МІЛІЦІОНЕРІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто особливості професійної ідентичності жінок-правоохоронців з різним стажем професійної діяльності. Більшість досліджуваних жінок притаманно прийняття себе як професіонала, вони засвоїли професійні норми та цінності, враховують особливості комунікації та взаємодій у професійному середовищі та займають певне місце у професійному світі.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійна діяльність, жінки-правоохоронці, професійний розвиток, образ-Я.

В статье рассмотрены особенности профессиональной идентичности женщин, работающих в милиции. Большинство женщин принимают себя как профессионала, усвоили профессиональные нормы и ценности, учитывают специфику коммуникации и взаимодействия в профессиональной среде и занимают определенное место в профессиональном мире.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессиональная деятельность, женщины-милиционеры, профессиональное развитие, образ-Я.

Постановка проблеми Сучасний стан українського суспільства характеризується динамічними та структурними змінами у всіх сферах соціокультурної реальності, які впливають на розвиток особистості, її життєвий шлях, вибір професії. Реалізаційний потенціал професії є важливим параметром ідентичності особистості, оскільки під час професійного розвитку відбувається пошук і знаходження смислу професії та самоусвідомлення себе як професіонала. У силових структурах багатьох країн світу послідовно збільшується кількість жінок, тобто мова йде про свідомий вибір жінками певного роду професійної діяльності, зокрема професії міліціонера. Отже, вивчення чинників самоідентифікації жінок працівників ОВС на різних етапах професійного розвитку постає актуальною задачею.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми

Аналіз проблеми професійної ідентичності свідчить, що ідентичність розуміється психологами як багатогранний інтегративний психологічний феномен, який забезпечує особистості цілісність та розвивається поступово, з урахуванням специфічності професійної діяльності. Професійна ідентичність є одним з найбільш досліджених видів ідентичності у розвідках фахівців. Так, досліджуючи природу і сутність професійної ідентичності, такі вчені як Л.Б.Шнейдер та Н.Л.Іванова розглядають питання щодо структури професійної ідентичності. За думкою Л.Б.Шнейдер, образ

Я професіонала є частиною загального інтегрального образу Я особистості, хоча йому притаманний особливий зміст, обумовлений специфікою професійної діяльності [1,с.353]. Існує чимало робіт присвячених вивченню процесу формування професійної ідентичності (Є.А.Клімов, Н.С.Пряжников, Т.М.Малкова, О.А.Волкова), функцій та видів професійної ідентичності (Д.М.Завалішина, О.Є.Поліванова). У дослідженнях Ю.П. Поваренкова, О.Є. Гуменюк, О.П.Єрмолаєвої, Є.М.Семенової, О.Р.Фонарьова висвітлено, що існує зв'язок між людиною та професією: професія змінює людину, її свідомість, втім, людина опановуючи професію, розвиваючись, здатна змінювати характер своєї професійної діяльності. Усвідомлюючи себе, наприклад, в правоохоронній діяльності, працівник ОВС одночасно вирішує проблему професійного самовизначення та професійної персоналізації. Так, у дослідженні І.В.Ластовець 85% опитаних працівників ОВС підкреслили важливість професійної ідентифікації правоохоронців, вважаючи її основною складовою гармонійного розвитку особистості правоохоронця [2,с.19]. Професійна ідентичність передусім є характеристикою внутрішньої відповідності суб'єкта, діяльності та середовища як елементів єдиної системи. Ідентичний професіонал за О.П.Єрмолаєвою – це індивідуально (внутрішньо) ідентичний + соціально (зовнішньо) ідентичний + інструментальне (операційно-діяльнісно)

ідентичний[3]. Тобто, професійну ідентичність доцільно розглядати як об'єктивну та суб'єктивну єдність особистості з професійною групою, з певною професійною діяльністю, входження її у професійне середовище та засвоєння відповідних норм, цінностей, статусів й ролей. Поняття «професійне самовизначення» та «професійна ідентичність» є взаємопов'язаними: професійне самовизначення – це пошуки особистісного змісту професії, рефлексія власних професійних досягнень; професійна ідентичність – це вершина професійного розвитку, самоусвідомлення себе як професіонала. Як вважає Т.М.Малкова, у професійній ідентичності можна виділити такі сторони: інструментальну ідентичність (необхідні для виконання професійної діяльності знання, вміння, навички), індивідуальну ідентичність (внутрішня психологічна, пов'язана з усвідомленням особистості себе і через професію), соціальну ідентичність (є відображенням ціннісно-моральних й морально-етичних настанов професіонала) [4,с.45]. Досягнення професійної ідентичності передбачає високий рівень розвитку професійної свідомості, адже професійна самосвідомість формується поступово, на основі співвіднесення образу професії із Я-концепцією особистості. Погодимось, що професійна ідентичність – це щабель, етап професійного розвитку, більш високий його рівень – професійна само ідентичність, яка передбачає творче осмислення ідентичності[1,с.72]. Отже, професійна ідентичність не є константною, вона зумовлена параметрами й змістовними складовими соціально-психологічних чинників процесу ідентифікації, до яких можна віднести: по-перше, позитивне ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності, бажання до самовдосконалення, повагу до себе, наприклад, як до працівника міліції; по-друге, позитивне прийняття своєї приналежності до професійної групи (у нашому випадку до групи правоохоронців); по-третє, приймання та засвоєння професійних повноважень, норм поведінки, цінностей, обов'язків. Для формування професійної ідентичності правоохоронця важливою умовою є співвіднесення особистісних якостей зі вимогами професії. Останнім часом увага громадськості

зосереджена на негативних проявах у роботі правоохоронців. Безперечно, мають місце і недбалість у виконанні службових обов'язків, і прийняття помилкових рішень, але слід ураховувати постійне фізичне та психологічне перевантаження правоохоронців, небезпеку для здоров'я та життя, підвищену юридичну відповідальність за свої дії, швидкоплинність кадрів в ОВС. Якщо ураховувати також складні умови праці міліціонерів, то стане зрозуміло, що має місце протиріччя між вимогами суспільства до особистості правоохоронця та умовами реалізації професії, можливості формування професійного Я.

Метою статті є викладення результатів вивчення особливостей професійної ідентичності жінок-працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності. Оскільки професійна ідентичність являє собою завжди цілісність відносно того, що сама людина вкладає в її зміст, доцільно її розглядати як індивідуально-динамічну реальність, що формується та змінюється під впливом правоохоронної діяльності, а також залежить від набутого професійного та життєвого досвіду особистості.

У дослідженні приймали участь всього 211 осіб жіночої статі, у віці 19-32 років. До першої групи увійшли жінки (курсантки), які навчаються за денною формою навчання у Харківському національному університеті внутрішніх справ ($n_1=105$ осіб) та не мають практичного досвіду роботи у правоохоронній сфері. Друга група жінок ($n_2=106$ особи) також навчаються у Харківському національному університеті внутрішніх справ, але за заочною формою навчання, водночас вони працюють у різних підрозділах органів внутрішніх справ, тобто мають професійний досвід роботи від трьох років та більше. Для систематизації даних учасників дослідження була складена картотека, яка включала кодоване ім'я, соціально-демографічні дані (вік, освіту, сімейний стан, місце служби, посаду), стаж роботи та ін. У дослідженні були використані наступні методи: тестування за методикою вивчення статусів професійної ідентичності А.А. Азбель, твір, анкетування.

Для вивчення системи уявлень жінок-працівників ОВС про самих себе було застосовано метод вільних описів, а саме пропонувалася тема твору «Я та моя

професія». Вважається, що зміст образу-Я виявляється через систему категорій, тобто груп висловів, які людина зазвичай використовує у самоописуванні. За результатами аналізу творів, із допомогою експертного оцінювання, було одержано сім основних категорій самоописування образу - Я правоохоронця. Згідно статистичним критеріям, категорія є значущою, якщо її індекс більше або дорівнює 0,65. Значущими категоріями самоописування образу - Я правоохоронця у групі курсанток є: «відношення до оточення» (0,85), «самооцінка зовнішності, рис та якостей» (0,74), у жінок-правоохоронців з досвідом роботи: «формально-біографічні та професійні відомості» (0,85), «життєві плани» (0,66), «права та обов'язки, цінності» (0,72). Наступні категорії висловів курсанток мають відповідно індекси: «формально-біографічні та рольові відомості» – 0,62; «настанови, цінності, права, обов'язки» – 0,60; «інтереси, здібності, почуття, переживання» – 0,55; «професійно-кваліфікаційні відомості» – 0,43. У жінок-правоохоронців з досвідом роботи незначущою є категорія «інтереси, здібності, почуття, переживання» (0,30), а дві наступні категорії висловів, а саме, «відношення до оточення» (0,63) та «самооцінка зовнішності, рис та якостей» (0,64) можна вважати суттєвими, враховуючи вік та стать досліджуваних.

Для жінок-правоохоронців з досвідом роботи важливішою є професійна сфера, де відбувається самореалізація особистості. Вони мають уявлення про позитивні та негативні сторони правоохоронної діяльності та своє місце в цій сфері. Аналіз висловів за змістом дозволяє виокремити групи щодо професійних вмінь, професійного розвитку та кар'єрного зростання. Жінки усвідомлюють специфіку службової діяльності, пов'язану з небезпекою для життя, відповідальністю, вирішенням нестандартних ситуацій, проте вважають себе здатними розв'язувати поставлені службові завдання. Показово, що за результатами останніх досліджень, позитивне ставлення до жінок працівників ОВС у свідомості професійного товариства правоохоронців представлено одиничними висловлюваннями [4, с. 109]. Категорія висловів щодо життєвих планів є найчисельнішою у жінок з досвідом роботи:

удосконалення себе, отримання диплому, розширення сфери професійної діяльності, зміна на краще добробуту, планування сім'ї, народження дитини. На відміну від них висловлювання курсанток невігадливі за змістом і перебувають десь на периферії образу-Я. Можливо така нецікавість життєвою перспективою пов'язана з тим, що вступивши до відомчого навчального закладу, курсантки, по-перше, впевнені у стабільності свого майбутнього, на час навчання принаймні, по-друге, складові особистісного та професійного самовизначення зумовлені фактом вступу саме до відомчого навчального закладу. Категорія висловів «настанови, права та обов'язки, цінності» є найсуперечливішою у виборці жінок-правоохоронців з досвідом роботи. Аналіз висловів свідчить, що вони мають уявлення про позитивні та негативні сторони служби, їх приваблює процес виконання службових обов'язків (46,2%), також жінки вважають, що служба у міліції не лише розширює їх професійний досвід, а сприяє розширенню життєвого досвіду (27,8%), вказали на можливість самореалізації через виконання професійних обов'язків майже чверть опитаних (24,7%). Разом з тим, невдоволення викликає ненормований робочий час та великі навантаження (74,7%), формалізм у службі (62,5%), упереджене ставлення керівництва і колег-чоловіків (56,8%), нестача професіоналів, у яких можна вчитися (42,9%), ускладнення стосунків у сім'ї (38,5%).

Самою значущою у жінок-курсанток є категорія «відношення до оточення», аналізуючи їх вислови за змістом можна виокремити декілька груп. Так, курсантки впевнені, що вони можуть порозумітися з іншими людьми (однолітками та старшими за віком), вміють спілкуватися із різними людьми, описують та оцінюють себе як веселу та надійну подругу, вважають себе товариськими. У спілкуванні вони прагнуть лідерства, вважають себе більш авторитетними, ніж більшість їх однолітків. Цікава група висловів курсанток щодо важливості спілкування у їх подальшій професійній діяльності. За їх думкою, однаково важливо вміння правильно побудувати процес спілкування з правопорушниками, з колегами та іншими суб'єктами професійної діяльності, інколи вдаватися до психологічного впливу. Можна

припустити, що саме ці сторони спілкування є важливими для образу-Я курсанток. Разом з тим, майже половина курсанток описують труднощі, які виникають під час спілкування, тобто мова йдеться про утруднення у сприйманні та розумінні інших людей, недовірливості, зменшення потреби у емоційному контакті, агресивності. Це може бути свідченням того, що у них ще не повністю сформувалися базові соціальні вміння, має місце недостатній рівень емпатії та нездібність до децентрації й ідентифікації. Цілком природно, що отримані результати можуть бути зумовлені перебуванням курсанток у новому для них середовищі з специфічними нормами служби, як обов'язкова підпорядкованість молодших за званням старшим, єдиноначальність, статутні вимоги, обмежене коло спілкування під час навчання. Вони особливо чутливі до факторів впливу професійного середовища, котрі можуть визивати зміни у поведінці курсанток. За думкою О.Б.Федоренко, чим виразніше виявляється у професійному середовищі посадова влада, субординація, розподіл посадових ролей та наголос на беззаперечність авторитету керівника, тим несприятливішим може бути перебування у цьому середовищі молодої людини [5,с.85]. Категорія висловів «Самооцінка зовнішності, рис та якостей» є також значущою у самоописах курсанток. У сучасній психології вважається, що самооцінка різних компонентів особистості може бути на різних щаблях адекватності, зрілості, усталеності, утім самооцінки окремих психічних особливостей можуть взаємодіяти між собою, що має місце у нашому дослідженні. За результатами якісного аналізу висловів

було виокремлено такі групи: загальна самооцінка, позитивні та негативні якості особистості, риси характеру, порівняння з іншими. Загальна самооцінка курсанток складається із самооцінки зовнішності та ступеня прийняття себе. У юнацькому віці відношення до власної зовнішності прискіпливе, тому для курсанток, які більшу частину свого часу вдягнені у формений одяг, зовнішність є дуже важливою частиною образу-Я. Приймають себе беззаперечно майже чверть опитаних, біля 10% невдоволені собою, не приймають себе, але більшість курсанток знаходяться у пошуку себе, постійно розвиваються, звідси змінюється уявлення про себе та емоційно-ціннісне ставлення до власного образу-Я. Оцінюючи риси характеру та якості особистості, курсантки виділяють наявність у себе як позитивних, так і негативних моральних, вольових і емоційних якостей, причому домінують позитивні моральні якості та негативні емоційно-вольові. До позитивних якостей відносяться, наприклад, дисциплінованість, працелюбність, чемність, доброта, щирість, до негативних – егоїстичність, нетовариськість, зухвалість, брехливість, дратівливість, нетерпимість до думки інших. Отже, курсантки усвідомлюють наявність негативних емоційно-вольових якостей, які входять до їх образу-Я, вони незадоволені низьким рівнем контролю за своєю поведінкою та настроєм.

Ступень єдності особистості з професійною групою дозволяє виявити певні типи професійної ідентичності. Результати вивчення професійної ідентичності жінок-працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники типу професійної ідентичності жінок-працівників ОВС (%)

№	Тип ідентичності	Група 1	Група 2	φ	P
1	Позитивна ідентичність	32,2	72,4	6,01	0,01
2	Мораторій ідентичності	35,1	19,3	2,54	0,04
3	Псевдопозитивна ідентичність	27,4	8,2	3,78	0,01
4	Дифузна ідентичність	5,2	0		

Отримані результати узгоджуються з даними, одержаними за методом вільних описів. Так у групі курсанток найбільш вираженими є показники мораторію ідентичності (35,1%), другу позицію обіймають показники сформованої зрілої позитивної ідентичності (32,2%), псевдопозитивна ідентичність виявлена у чверті курсанток (24,7%), дифузна

ідентичність виявлена у незначній частині досліджуваних (5,2%). Аналіз отриманих результатів в групі жінок-правоохоронців з досвідом роботи показав наступне: найбільш вираженою у них є сформована зріла позитивна ідентичність (72,4%), далі – мораторій ідентичності у професійній діяльності (19,3%) та показники, що свідчать про наявність псевдопозитивної ідентичності

у певного кола (8,2%), осіб з дифузною ідентичністю у дослідження не виявлено.

В групі курсанток показники досягнутої зрілої позитивної ідентичності мають середнє значення та дорівнюють 8, 63 балів, що свідчить про свідомий вибір професії правоохоронця, отже, вони впевнені у правильності вибору професії, мають чіткі цілі й цінності та сподіваються під час навчання оволодіти усіма складовими професії працівника ОВС. У групі жінок-правоохоронців з досвідом роботи показники досягнутої зрілої позитивної ідентичності складають 9,12 балів, тобто більшість жінок цієї групи пережили «кризу вибору» професії, вже мають певну сукупність особистісне значущих цілей, сформованих цінностей й переконань, що забезпечують їм у службовій діяльності розуміння та оцінку своїх дій та поведінки. Отже, вони визначились зі сферою професійної діяльності, засвоїли професійні норми та цінності, враховують особливості комунікації та взаємодій у професійному середовищі та займають певне місце у професійному світі. Можна погодитися з думкою Е.Ю. Артем'євої, що з набуттям професійного досвіду в узагальненому образі світу особистості у процесі професійного становлення виділяється «світ своєї професії» як особливої стійкої категоріальної сітки типізації та інтерпретації професійних завдань, певного комплексу глибинних структур, що відбивають відношення людини до світу та зумовлюють стиль та спосіб поведінки в життєвих та професійних ситуаціях [6]. Мораторій ідентичності є найбільш вираженим в групі курсанток та виявлений майже у кожній п'ятій жінки працівника ОВС з досвідом роботи. Показники мораторію ідентичності в обох групах знаходяться на високому рівні (курсантки – 9,34, жінки з досвідом роботи – 11,7). Отримані дані свідчать про наявність кризового стану у їх професійному житті, вони знаходяться на роздоріжжі: є ідеальний образ професії правоохоронця й власний професійний образ, які не співпадають і можуть стати причиною внутрішньоособистісного конфлікту. Тобто ними усвідомлюється проблема не вибору професії, а проблема професійного становлення та оцінка професійної компетенції, прийняття власного Я- образу правоохоронця. Як свідчать результати

дослідження, з набуттям професійного досвіду цей показник має тенденцію до зменшення. Псевдопозитивна ідентичність, яка притаманна майже чверті курсанток, є свідченням того, що на їх вибір професії вплинули батьки, друзі, стереотипні романтизовані уявлення про професію правоохоронця. На деякий час такий стан речей забезпечує комфортне становище особистості, оскільки модель майбутньої професійної діяльності розпливчата, навіть не викликає сумнів щодо подальшого розвитку, в цілому професійна діяльність правоохоронця дещо відчужена від особи. Можна припустити що така ідентифікація є вимушеною, оскільки потрапивши у професійне середовище курсантки відчують його вплив, прагнуть до гармонії з оточенням, але ще не привласнили, за різних обставин, професійні норми та цінності, настанови. Як слушно зауважила Л. Орбан-Лембрик, завдяки активності людини її життєвий шлях, відображення нею соціально-психологічної реальності, перетворюється на динамічну двосторонню взаємодію [7, с.71]. Складний процес взаємовпливу особистості та професійної сфери і є причиною її розвитку та професійного становлення. Дифузна ідентичність виявлена лише в групі курсанток (усі навчаються на молодших курсах). Особам з таким типом ідентичності притаманна відсутність чітких цілей та переконань у професійної діяльності, цінностей, розпливчатість професійного Я образу. Отже, курсантки, які мають цей статус, ще не набули внутрішні особистісні орієнтири своєї майбутньої професійної діяльності, можна припустити що вони не визначилися повною мірою із своїм професійним майбутнім. Зауважимо, що у цьому випадку є суперечність між реальним станом речей та результатами профвідбору. Усі курсантки завдяки індивідуально-психологічним якостям, успішно пройшли психологічний відбір, за результатами котрого з найбільшою вірогідністю можна прогнозувати їх успішну професійну діяльність. Втім, специфічні умови навчання та неможливість покинути групу є своєрідним стресором для цих курсанток, що впливає на їх Я образ у цілому, і, зокрема на професійну ідентичність. Відсутність дифузної ідентичності в групі жінок-правоохоронців з досвідом роботи можна

пояснити деякими обставинами. В багатьох дослідженнях доведено, що колектив впливає на формування особистості. Так, за результатами дослідження М.Ю. Кондратьєва, внутрішньогруповий устрій будь-якої спільноти, що функціонує в умовах відносної ізоляції, несе на собі відбиток моноструктурованості [8,с.34], і як наслідок, в групі виникає єдність поглядів, цінностей, схожість уявлень членів групи щодо своєї професії, засвоєння професійних стереотипів. Отже, перебування у професійній спільноті жінок-правоохоронців та успішне виконання ними службових обов'язків, планомірне фахове навчання призводить до формування професійної ідентичності.

Висновки У сучасній психологічній науці професійна ідентичність є багатовимірним психологічним феноменом. Професійна ідентичність розглядається як об'єктивна та суб'єктивна єдність

особистості з професійною групою, з певною професійною діяльністю. Досягнення професійної ідентичності передбачає високий рівень розвитку професійної свідомості, оскільки професійна самосвідомість формується поступово, на основі співвіднесення образу професії із Я-концепцією особистості. Зовнішні та внутрішні компоненти професійної ідентичності правоохоронця взаємозв'язані: знаходження у професійній спільноті та планомірне фахове навчання жінок-правоохоронців сприяє формуванню позитивної професійної ідентичності. Частина курсанток утруднюються у прийманні себе як фахівця, але з досвідом роботи більшості жінок-правоохоронців притаманне прийняття себе як працівника ОВС, тому для них важливішою стає професійна сфера, де відбувається самореалізація особистості.

Література

1. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг [Текст]: уч.пос./ Шнейдер Л.Б. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2004. – 600с.
2. Ластовець І. В. Психологічні складові гармонійної особистості курсантів ВНЗ МВС України [Текст] / І.В. Ластовець // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна: зб. наук. праць, серія «Психологія». – 2012. – №1032. – С.17-19
3. Ермолаєва Е.П. Психологія професійного маргінала в соціально значимих видах труда [Текст]/ Е.П. Ермолаєва // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – №5. – С. 69– 78
4. Малкова Т.М. Професійне становлення особистості [Текст]: монографія/ Т.М. Малкова. – Київ, 2012. – 396с.
5. Федоренко О.Б. Соціально-психологічні фактори формування самооцінки майбутніх керівників підрозділів МВС [Текст]: О.Б. Федоренко //Соціальна психологія.– К.: 2005. – №5. – С.83-93
6. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики [Текст]: М., 1999. – 304с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Залежність поведінки особистості від впливу проблемогенного соціуму[Текст] / Л.Е. Орбан-Лембрик // Психологія і суспільство. – 2004. – №1. – С.71-82
8. Кондратьев М.Ю. Особенности межличностных отношений в профессионально специализированных интернатах[Текст] / М.Ю. Кондратьев // Вопросы психологии. – 1995. – №6. – С. 33- 42

Rudyak I. V., researcher of the department

THE FEATURES OF PROFESSIONAL IDENTITY OF WOMEN WORKING IN THE MILITIA ON DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

The features of professional identity of women working in the militia with the different seniority of professional activities are considered in the article. For most women under consideration, regardless of length of work, tend acceptance oneself as a professional. They determined theirs professional activities position, learned the professional norms and values, take into account the specifics of communication and cooperation in a professional sphere and have placed in the professional world. Diffuse identity was revealed only in the group of girls-cadets who are studying for the junior courses and still do not have internal personal guidance about their future profession. Internal and external components of the professional identity of the militiaman are interrelated: being in the professional community and systematic specialized training of female militia officers contributes to a positive professional identity.

Keywords: professional identity, professional activity, female militia officers, professional growth, I-image.